

Sandy Åkerblom

Genus – tilldelat eller inherent?*

Sammandrag. Det huvudsakliga syftet är att pröva antagandet att svenskans genussytem är grundat på semantiska uppdelningar. Teorin utgår framför allt ifrån Greville Corbetts idéer om att alla genussystem har en semantisk kärna och dennes *The Animacy Hierarchy* och *The Agreement Hierarchy* står i fokus.

Jag har undersökt några olika typer av substantiv, som verkar ha vacklande genus, för att se vilket genus de har i autentiska texter. De kontexter som undersöks är pronomenväl, attributiv kongruens och predikativ kongruens. Analysen består av fem delar: en kvantitativ undersökning av pronomenväl för animata neutrer, en kvantitativ undersökning av animata neutrers predikativa kongruens, en kvantitativ undersökning av maskulin kongruens vid stark adjektivböjning, en kvalitativ undersökning av enligt vilka principer genus tilldelas med avledning som kan få både uttralt och neutralt genus, en kvalitativ undersökning av *-is-*avledningarnas genustilldelning och sist en kvalitativ undersökning om hur de animata neutrernas genustilldelning skulle kunna förklaras diakront.

Slutsatserna som kan dras av studien är att semantiken spelar en större roll för svenskans genussystem än vad som ofta hävdats i bl.a. *SAG*. Detta märks både i tilldelningen hos substantiv med vacklande genus, i den predikativa kongruensen hos hybrid nouns och i den attributiva kongruensen i kontexter där den maskulina *-e-*formen är optionell, men ändå dominerar samt i pronomenvalet. Dessutom visar studien att substantiv vars genus bryter mot en semantisk princip kan förklaras genom att ett diakront perspektiv används.

1 Inledning

Studier om genus i språket inbjuder till många reflektioner: Har genusindelningar alltid funnits? Vilken funktion har genus? Hur bestäms genus? Olika forskare har presenterat olika lösningar till dessa frågor och ännu råder det debatt. Man kan inte på ett enkelt sätt rekonstruera det mänskliga urspråket eller skapa sig en bild av språkets utveckling under tiotusentals år. Och vilken funktion genus fyller är en betydligt svårare fråga än vilken funktion andra nominala kategorier som numerus och kasus fyller, vilket visar sig i den

* Artikeln är en bearbetad version av min D-uppsats "Semantikens roll för svenskans genussystem: en studie om svenskans genustilldelning och genuskongruens", Nordiska språk, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, vårterminen 2012.

oenighet som råder mellan forskarna. Vissa menar att genuskongruensen har en kommunikativ funktion genom att erbjuda redundans, andra hävdar att förekomsten av ett genussystem med endast två eller tre genus i ett språk saknar en sådan positiv funktion som skulle kompensera den större komplexitet i språket som genusdistinktionerna och kongruensen ger. Frågan om hur genus hos ett ord bestäms är aningen mer greppbar eftersom man kan leta efter ett system i den befintliga genusfördelningen i olika språk och jämföra, i stället för att, i avsaknad av språkprov från urtidsmänniskorna, spekulativt tvingas återskapa ett urspråk och analysera det eller försöka utröna hur människans genusanvändning kognitivt fungerar.

I modern tid har flera studier genomförts för att ta fasta på vad som ligger till grund för genusindelningar. Den mest omfattande gavs ut 1991 av Greville Corbett och hans konklusion är att alla genussystem har en semantisk kärna och att genus tilldelas. Denna slutsats har sedan i många vidare studier bekräftats, utvecklats men även ifrågasatts.

I den svenska traditionen har man oftast antagit att genusindelningar inte är kopplade till betydelse eller bär någon form av semantiska distinktioner; genus är en inherent lexikalisk egenskap och kan inte förutses, förutom i vissa fall där formella tendenser kunnat påvisas som t.ex. vid de flesta av avledningarna; denna typ av genus brukar kallas grammatiskt genus. I denna artikel avser jag att undersöka svenskans genussystem i Corbetts anda och ifrågasätta antagandet att det inte skulle finnas en semantisk grund till indelningen.

2 Syfte och disposition

2.1 Syfte

Syftet med min artikel är att pröva antagandet att svenskans genussystem är grundat på semantiska kategorier. Min hypotes är att det finns generella semantiska regler som styr genusbruket i svenskan. Det skulle betyda att genus tilldelas och att denna tilldelning, samt kongruensen, i huvudsak är semantiskt motiverad.

Min hypotes säger vidare att den semantiska genusindelningen är grundad på animacitet, dvs. om substantivet betecknar något (högre) levande och

individuativitet, dvs. om det som substantivet betecknar är avgränsat och kan betraktas som räknebart.

2.2 Disposition

I avsnitt 3 hänvisar jag till teorier om genustyper, genustilldelning, genuskongruens och resemantifiering i genussystem följt av en redogörelse av SAG:s beskrivning av genus i svenskan. I avsnitt 4 presenterar jag metod och material. Därefter följer avsnitt 5 där jag analyserar genuskongruens på olika nivåer och genustilldelning hos några avledningar i svenskan och därefter tittar jag närmare på några substantivs genus i ett diakront perspektiv. I avsnitt 6 lägger jag fram mina slutsatser.

3 Teoribakgrund

I teoriavsnittet börjar jag med att gå igenom hur genus definieras både generellt och för svenskan. Därefter går jag in på en av artikelns kärnfrågor, nämligen om genus är inherent eller tilldelat, framförallt med utgångspunkt i arbeten av Ulf Teleman och Greville Corbett. Sedan går jag vidare till semantikens betydelse för ett genustilldelningssystem mer allmänt och tittar på exempel från några olika språk. Vidare introducerar jag *The Animacy Hierarchy* och *The Agreement Hierarchy*. Slutligen refererar jag några teorier om resemantifiering med exempel från några språk.

3.1 Grammatiskt och semantiskt genus

En definition av genus som ofta används är Hocketts (1958:231) ”Genders are classes of nouns reflected in the behaviour of associated words”, av vilken man kan utläsa att det är i kongruensböjningen och modifierande adjektiv och pronomen som substantivets genus visar sig. I *Svenska Akademiens grammatik* (SAG) finner man en liknande hållning, om än mer utförlig och anpassad till de svenska förhållandena.

genus, lexikal grammatisk egenskap hos substantiv, vilken avgör formen på bestämdhetssuffixet i singularis (*båt-en*, *hus-et*) och påverkar bl.a. valet av kongruensböjd form för pronomen och adjektiv som attribut och predikativ. Genus är antingen utrum eller neutrum. (SAG 1999: band 1, s.176)

Hocketts substantivklasser utgörs alltså i svenskan av utrum och neutrum; en uppdelning som återfinns i danskan, bokmål och nederländskan och till vilken jag återkommer i avsnitt 2.2. I nynorskan, ryskan och tyskan finner man i stället ett genussystem bestående av maskulinum, femininum och neutrum, och i spanskan och italienskan ett system med bara maskulinum och femininum. Det finns dessutom andra uppdelningar i världens språk.

I enlighet med den telemanska traditionen gör man för svenskans del ofta skillnad mellan *grammatiskt* genus och *semantiskt* genus. Det grammatiska genuset beskrivs som en inherent lexikal egenskap som styr bestämdhetssuffixets form i singularis samt den attributiva och predikativa kongruensen. Dessutom avgör det valet mellan de anaforiska pronomenen *den* och *det* (SAG 1999: band 2, s.58f). Det semantiska genuset styr, enligt SAG, den predikativa kongruensen i 3:e person singular samt val av personligt pronomen (SAG 1999: band 1, s.223). Det semantiska genuset bestäms till skillnad från det grammatiska av egenskaper hos referenten. Nedanstående exempel är således uttryck för det semantiska genuset eftersom det personliga pronomenet styrs av en egenskap hos referenten och inte något lexikalt.

- (1) – Var är läkaren? – *Han* är där. (semantiskt genus)
– *Hon* är där. (semantiskt genus)

I vissa fall kan man som språkbrukare välja att antingen använda ett pronomen som återknyter till substantivets grammatiska genus eller använda ett pronomen som återknyter till en egenskap hos referenten. Se exempel (2a–c).

- (2) a – Var är barnet? – *Han* är där. (semantiskt genus)
b – Var är barnet? – *Hon* är där. (semantiskt genus)
c – Var är barnet? – *Det* är där. (grammatiskt genus)

SAG skriver att pronomenen *han/hon* normalt används om animata referenter (SAG 1999: band 1, s.276), men som exemplen ovan visar finns det fall då språkbrukaren även kan välja att använda sig av det grammatiska genuset vid val av personligt pronomen.

3.2 Är genus en inneboende egenskap hos ett substantiv eller tilldelas det?

När en utlänning försöker lära sig svenska är ett av de (många) problem han/hon stöter på just vilket genus ett visst substantiv har och därmed vilka strategier som kan användas för att pricka rätt i fråga om utrum och neutrum. ”Heter det *en* sten eller *ett* sten och varför?”, skulle denne kunna fråga.

Teleman (1987:107ff) menar att (grammatiskt) genus i de flesta fall inte har någon koppling till betydelse och att genus är inherent i ordet och syns i valet av bestämd slutartikel. Han skriver även att genus för större delen av substantiven är arbiträrt och lexikaliskt lagrat, vilket måste tolkas som att genus oftast inte kan förstås på semantiska eller formella grunder utan bara genom inläring ord för ord. Följande uppställning använder Teleman för att illustrera svenskans genus icke-semantiska uppdelning.¹

SG \ GG	Maskulinum	Femininum	Inanimatum
Utrum	kung	drottning	stol
Neutrum	modelejon	sto	bord

Figur 1. Telemans uppställning av svenskans genusystem

Uppställningen i figur 1 kommer att diskuteras vidare i avsnitt 6.

Det finns dock forskare som menar att språkbrukare följer omedvetna och/eller medvetna regler för att tilldela genus till ett visst substantiv. En förespråkare för denna teori är Corbett, som i en studie från 1991 om genus i

¹ SG = Semantiskt genus, GG = Grammatiskt genus, uppställningen är hämtad från Teleman (1987:108).

över 200 språk kommer fram till att språkbrukaren aktivt men omedvetet tillämpar olika strategier och inte bara lär sig och sedan lagrar ett substantivs genus. Han presenterar tre huvudargument som stödjer detta påstående:

First, native speakers typically make few or no mistakes in the use of gender; if the gender of every noun were remembered individually, we would expect more errors. Second, words borrowed from other languages acquire a gender, which shows that there is a mechanism for assigning and not just remembering gender. And third, when presented with invented words, speakers give them a gender and they do so with a high degree of consistency. Thus native speakers have the ability to ‘work out’ the gender of a noun.
(Corbett 1991:7)

I denna artikel kommer jag att pröva tanken att genus är tilldelat och inte en inherent egenskap.

De generaliserande reglerna är antingen semantiskt eller formellt motiverade, dvs. är kopplade till substantivets betydelse eller form. I vissa språk motiveras genus huvudsakligen av de semantiska reglerna. Det finns till och med språk vars genussystem enbart är styrt av semantiska regler t.ex. tamil och andra dravidiska språk (Corbett 1991:8). I andra dominerar (åtminstone på ytan) de formella reglerna som t.ex. i ryska och andra östslaviska språk (Corbett 1991:34). Det finns dock inga språk som använder enbart formella kriterier för genustilldelningen. Jenny Audring skriver:

While logically there are three types of assignment systems, only two of them are found. The two types are languages whose gender system is entirely semantically organized and languages with a mixed semantic and formal rule systems. The third type, a purely formally organized gender system, is not attested. This suggests that formal and semantic rules have a different status in gender systems and thus in the speakers’ minds.
(Audring 2008:113f)

I vissa språk är tilldelningssystemet föga uppenbart och utgörs av en blandning av semantiska och formella regler.

Eftersom ett visst substantiv ofta kan associeras till flera regler har språkforskare föreslagit olika hierarkier där de olika ledtrådarnas utslagskraft

sätts på en skala, med vilken man försöker förklara detta system som språkbrukaren anammar för att lära sig och komma ihåg ett ords genus. Trosterud presenterade 2001 ett sådant system för norskan i artikeln ”Genustilordning i norsk er regelstyrt”. Trosterud vill visa att genus i norska inte är arbiträrt utan regelstyrt. Han presenterar ett antal semantiska och formella (morfologiska och fonologiska) regler som lyckas pricka rätt genus för 94 procent av substantiven i norskan. Uppställningens regler är dock lång och komplicerad; bland de semantiska reglerna finner man bland annat ”avlange objekt med hol i: *børse* ’pistol’, *fløyte*, *hagle* ’hagelgevär’, *rifle* ’gevär’”, vilka får neutrumgenus.

En annan studie är Kilarski & Krynickis ”Not arbitrary, not regular: The magic of gender assignment” (2005). Undersökningens syfte är att utreda i vilken utsträckning genustilldelning i danska, svenska och norska är regelstyrd. Detta görs genom att närmare 4 000 engelska lånords genustilldelning testas mot ett antal semantiska och formella (morfologiska och fonologiska) kriterier. Med hjälp av kriterierna för utrum lyckas Kilarski och Krynicki klassificera 98,5 procent av de utrala substantiven, men med kriterierna för neutrum lyckas de bara identifiera 2,7 procent av de neutrala substantiven.

Jag har inte funnit förslag på någon modell för genustilldelningen i svenskan som motsvarar Trosteruds eller Kilarski & Krynickis. Däremot presenterar SAG flera utmärkande (framförallt formella) drag och substantivkategorier som normalt sett är kopplade till ett visst genus. Detta kommer jag att redogöra för i avsnitt 3.6.

Något som belyser problematiken med att ställa upp hållbara kriterier för genustilldelning är språkbrukets ständiga utveckling. Trosterud skriver följande: ”Etter det dynamiske synet, som blir forsvart i denne artikkelen, skapar kvar nye generasjon sin egen grammatikk, og kvar grammatikk inneheld dermed også sine egne grammatiske reglar for genustilordning” (Trosterud 2001:22). Med andra ord är ledtrådarna, åtminstone vissa av dem, bundna till språkbrukare i en viss tid och därmed ombytliga. Sammanfattningsvis är reglerna som motiverar ett substantivs genus inte statiska och därmed inte heller kopplingen mellan genus och ett visst substantiv. Genusbyte förekommer och skulle kunna förklaras med att en viss ledtråd vunnit mark på bekostnad av en annan.

Sammanfattningsvis: Teleman (1987) antar att genus i svenskan hos större delen av substantiven är inherent. Corbett å andra sidan ser genus som tilldelat

och motiverat av semantiska eller formella (fonologiska/morfologiska) kriterier. Trosterud 2001 hävdar, i Corbetts anda, att genus i norskan inte är inherent. Trosterud påpekar också svårigheten med att ställa upp hållbara regler för genustilldelningen på grund av språkets ständiga förändring.

3.3 Semantikens betydelse för genustilldelningen

I förra avsnittet nämndes att i ett språk som ryskan tycks de formella (morfologiska) ledtrådarna dominera vid motiverandet av genus. Figuren nedan visar ryskans fyra huvudsakliga substantivparadigm i singular.²

	I	II	III	IV
Nominativ	zakon	škola	kost'	vino
Ackusativ	zakon	školu	kost'	vino
Genitiv	zakona	školy	kosti	vina
Dativ	zakonu	škole	kosti	vinu
Instrumental	zakonom	školoj	kost'ju	vinom
Lokativ	zakone	škole	kosti	vine
	'lag'	'skola'	'ben'	'vin'

Figur 2. Ryskans substantivparadigm

Med hjälp av uppställningen ovan kan man förutsäga ett ryskt substantivs genus. Substantiven i deklination I är maskulina, substantiven i deklination II och III är feminina och substantiven i deklination IV är neutrala. I själva verket rör det sig inte bara om formella (morfologiska) ledtrådar utan semantiken spelar in. Substantiv som traditionellt betecknar något maskulint, t.ex. *otec* 'fader', återfinns i grupp I, vilket är motiverat både av betydelsen och av formen. På samma sätt ligger det till med substantiv som traditionellt betecknar något feminint, t.ex. *mat'* 'moder'; både form och betydelse sammanfaller i genusparadigmet. Vad som däremot händer med ett ord som *djadja* 'far-/morbror', som till betydelsen är maskulint och till formen feminint, är att semantiken vinner, och substantivet tilldelas maskulint genus, dvs. det böjs enligt det maskulina paradigmet. Om detta skriver Corbett (1991:38) följande:

² Uppställningen hämtad från Corbett 1991:36.

”where there is a conflict, gender is assigned according to semantics”. Corbett menar vidare att alla genussystem har en semantisk kärna:

[E]stablishing the existence of a gender system and determining the number of genders requires evidence from agreement (that is, evidence concerned with form). At the same time, gender always has a semantic core: there are no gender systems in which the genders are purely formal categories. (Corbett 1991:307)

Corbett visar även hur nya genus uppkomst alltid är semantiskt motiverat. Han ställer sig följaktligen frågan varför inte alla genussystems uppdelningar är enbart semantiska och kommer bland annat fram till att “the fusion of genders may blur an earlier distinction” (Corbett 1991:317). Corbett menar, med andra ord, att när ett språk förlorar ett genus (eller två smälter samman) så blir den tidigare semantiska uppdelningen mindre tydlig eftersom den nya inbegriper fler semantiska grupper.

Ett antal gemensamma mönster går att finna i olika språks semantiska genusindelning. Redan 1898 presenterade en pionjär på området, de la Grasserie, en uppställning av olika distinkta semantiska kategorier som han hade funnit i sina studier av ett stort antal språk, se exempel (3).

- (3) animate / inanimate
rational / non-rational
human / non-human
male human / other
strong / weak
augmentative / diminutive
male / other
masculine / feminine / non-sexed (de la Grasserie 1898:614f)

Corbetts genusundersökningar som utgörs av ett betydligt större omfång av olika språk nyanserar bilden ytterligare då man hittat språk där genus bygger på semantiska grupper såsom: ljusreflekterande föremål, insekter, musikinstrument och jaktvapen (Corbett 1991:30f).

Det finns dock en tendens i världens språk att i genustilldelningen utgå ifrån en semantisk hierarki: *The Animacy Hierarchy*, vilken Zaenen 2004:2

beskriver på följande sätt “Linguistic descriptions appeal to a hierarchy that in its minimal form distinguishes between human, non-human animate and inanimate”. I min artikel kommer jag att utgå ifrån en sådan uppställning om än i en något modifierad form. Se (4).

(4) human (male/female) > animate > inanimate > mass/abstract

En annan grund för indelning av genus, som är relevant för denna artikel, är kategorierna individuativ/dividuativ. I nedanstående uppställning kombineras de två uppdelningarna.

Individuativ			Dividuativ
Mänsklig Mask./Fem.	Icke-mänsklig Animat	Inanimat	Inanimat Kollektiv och/eller abstrakt betydelse

Figur 3. Animacitets- och individuationsuppställning

Den ena huvudpoängen från detta avsnitt är att alla genussystem kan sägas ha en semantisk kärna. Till och med i ett språk som ryskan vars fyra genusparadigm tycks vara uteslutande morfologiskt motiverade kan ett regelmässigt samband till betydelsen göras Den andra huvudpoängen är att forskare i undersökningar av världens olika språk kunnat finna liknande semantiska uppdelningar i vitt skilda språktyper. Med utgångspunkt i dessa gemensamma semantiska uppdelningar har *The Animacy Hierarchy* formulerats.

3.4 The Agreement Hierarchy

Termen *The Agreement Hierarchy* återfinns i Corbett 1991 och presenteras tillsammans med, vad han kallar *hybrid nouns*. Dessa beskriver han på följande sätt:

‘Ordinary’ nouns can be assigned to a gender, and any agreement target which they control will show the same gender. Hybrid nouns on the other take agreement in more than one gender, depending on the target.

(Corbett 1991:225)

Exempel på *hybrid nouns* i svenskan är *kommunalrådet* och *barnet* som exempelvis i predikativet kan kongruera både med sitt grammatiska genus och sitt semantiska. Se nedan.

- (5) a Kommunalrådet är missnöjt. (grammatisk kongruens)
 b Kommunalrådet är missnöjd. (semantisk kongruens)
- (6) a Barnet är sömng. (grammatisk kongruens)
 b Barnet är sömng. (semantisk kongruens)

Anledningen till att vissa substantiv kan kongruera i två olika genus, är, enligt Corbett, att det kan finnas både syntaktiskt (formellt) och semantiskt motiverande regler (Corbett 1991:225f). För att reda ut på vilket sätt dessa två ”genusmotivatorer” fungerar presenterar han en modell som han kallar *The Agreement Hierarchy* (Corbett 1991:226), se (7).

- (7) Attributive < predicative < relative pronoun < personal pronoun

Corbett menar att ju längre högerut man kommer desto troligare är en semantisk kongruens, dvs. det är, enligt Corbett, mer sannolikt att pronomenvalet styrs av semantiken än den attributiva kongruensen. Bland de många språkdata han presenterar för att illustrera detta antagande ska jag återge två exempel som jag anser vara representativa.

Tyskans *Mädchen* ’flicka’ har neutrumgenus vilket är formellt (morfologiskt) motiverat av dess diminutivsuffix *-chen* som alltid ger neutrum. Neutrumgenuset styr både den attributiva kongruensen och den predikativa men vad gäller anaforiskt pronomen har den tyske språkbrukaren ett val, antingen kan denne referera med *sie* ’hon’ eller *es* ’det’ (Corbett 1991:228), *es* är, i Corbetts termer, syntaktiskt motiverad, medan *sie* återknyter till semantiken.

Ett annat exempel från spanskan visar hur den semantiska kongruensen kan styra allt utom kongruens på adjektivattributet:

(8) A Su Majestad suprema, el cual está
To his majesty supreme.FEM the.MASC which is

muy content aqui en Valencia, le
very happy here in Valencia OBJECT-CLITIC

recibieron con muchos aplausos. Él se mostró
they.received with much applause He self showed

muy emocionado.
very moved

‘His Supreme Majesty, who is very happy here in Valencia, was
received with much applause. He showed himself very moved.’
(Corbett 1991:230)

Adjektivattributet *suprema* böjs i femininum; resten av kongruensen, vilken ger sig i uttryck i det relativa pronomenet *el cual*, predikatet *muy contento* och det personliga pronomenet *El*, är alla böjda i maskulinum och därmed semantiskt motiverade.

I avsnitt 5.1 kommer jag att undersöka om det går att applicera *The Agreement Hierarchy* på svenskan.

3.5 Resemantifiering

I Mark Janse & De Vogelaer (2011) diskuteras semantifiering av genussystem. Med utgångspunkt i de fall som presenteras tycks förutsättningen för s.k. resemantifiering (eng. re-semanticization) vara att genusmotiverarna är komplicerade och intransparenta (Mark Janse & De Vogelaer 2011:240ff). En ”nödvändig” utveckling av systemet leder efterhand till ett nytt semantiskt motiverat genussystem, vilket kan ge sig i uttryck i en, flera eller alla steg av *The Agreement Hierarchy*.

En sådan utveckling beskrivs för den sydholländska dialekten moerzeke. Moerzeke har ett tregenussystem (maskulinum, femininum och neutrum), vilket tar sig i uttryck i morfologiska skillnader i nominalfrasen (Mark Janse & De Vogelaer 2011:240). Av fonologiska skäl är dock skillnaden mellan maskulina

och feminina substantiv svår att urskilja. Som ett resultat av denna otydlighet har dialekten genomgått en resemantifieringsprocess baserad på parametrarna *animacitet* och *individuation*: för referenser till abstrakta substantiv och masssubstantiv används oftare ett neutralt pronomen, för kollektiver används oftast ett feminint pronomen och för djur ett maskulint pronomen (Mark jansse & De Vogelaer 2011:240f).

Även i undersökningar av iriskans genussystem har en pågående resemantifiering av pronomensystemet kunnat påvisas. Kongruensen i nominalfrasen är fortfarande formellt motiverad men pronomenanvändningen är nästan uteslutande motiverad av semantiken, framförallt sexus: feminina pronomen används till feminina referenter och maskulina pronomen till alla andra (Mark jansse & De Vogelaer 2011:241).

I västjylländskan har genussystemet utvecklats från ett tredelat system bestående av maskulinum, femininum och neutrum (som i forndanska och fornsvenska) till ett tvådelat system. Västjylländskan använder dock inte parametern *naturligt kön* utan istället *individuativitet* förutom i personliga pronomenanvändningen där man tar fasta på det naturliga könet, men *han* och *hon* används för manliga respektive kvinnliga referenter. I västjylländskan uttrycks species med en framförställd artikel, och denna skiljer inte mellan de båda genusen. Däremot uttrycks detta med pronominella modifierare såsom *det* och med anaforiska pronomen, se exempel (9a) och (9b).

- (9) a *det mælk* , *dén hus*
 b *æ mælk* 'mjölken' - *det* 'den', *æ hus* 'huset' - *den* 'det'
 (Diderichsen 1971:95)

Västjylländskans semantiska genussystem, illustrerat i (9a–b) är baserat på om det som substantivet betecknar är individualiserbart (räknebart); *mælk* 'mjölk' betraktas som en substans och får därmed neutrumgenus. Substantivet *hus* 'hus' däremot är räknebart och tilldelas därför utrumgenus. Detta skiljer sig i sin tur från riksdanskan (och svenskan) där *mælk* 'mjölk' har utrumgenus och *hus* 'hus' har neutrumgenus.

I fallet med västjylländskan och förändringen i dess genussystem för Josefsson (in prep.) ett resonemang som bygger på Skautrup (1968).

the underlying mechanism that caused the gender system to change and become semantically based would be that the clues became too weak or too scarce to make it possible for children to learn the formal gender properties of nouns. In this situation, semantics “kicked in”, and a formal gender system arose, based on meaning. In a sense, a process where typical substance nouns (according to Skautrup’s terminology “partitive” concepts, in Heltoft & Hansen (2011) “non-individualities”) turn neuter, is an instance of paradigm leveling; an already existing tendency that inanimate, abstract and unbounded entities are neuter become the general rule. (Josefsson, in prep. avsnitt 5.1)

Skälet till att genussystemet i västjylländskan förändrades antas enligt resonemanget ovan bero på att de formella regler (som medvetet och/eller omedvetet används för att tilldela ett substantiv ett genus) blev för svaga eller för få och att språkbrukarna därför fick hitta andra sätt att motivera genus.

Bettina Jobin har i sina undersökningar sett hur olika genussystem, med utgångspunkt i germanska och romanska språk, resemantifieras. Hon introducerar termen *contextual gender* ’kontextuellt genus’ för att inkludera både uppdelningar baserade på kön och individualitet (Jobin 2004:29).

3.6 Svenskans genussystem enligt SAG

Enligt SAG:s beskrivning finns det två autonoma genussystem i svenskan, ett som tar fasta på grammatiken och ett som tar fasta på det semantiken, dvs. nominalfrasens referens. Varje substantivs grammatiska genus är inherent och är inte motiverat av betydelse. SAG nämner några betydelsemässiga tendenser men anser överlag att ett ords genus inte har något med dess semantik att göra.

Om substantivs genus skriver SAG följande (SAG 1999: band 2, s.58f).

Varje substantiv har ett inneboende grammatiskt genus, utrum eller neutrum. Genus hos substantivet avgör bestämdhetssuffixets form i singularis och kontrollerar dessutom genusböjning i singularis av substantivets attribut samt av sådana predikativ som kongruensböjs med den nominalfras där substantivet är huvudord. Genus hos korrelatet avgör vidare valet mellan de anaforiska pronomenerna *den: det*.

Utrum	Neutrum
<i>saft-en</i>	<i>vin-et</i>
<i>denna saft</i>	<i>detta vin</i>
<i>en stark saft</i>	<i>ett starkt vin</i>
<i>all saft-en</i>	<i>allt vin-et</i>
<i>sådan saft</i>	<i>sådant vin</i>
<i>Leifs saft blev stark</i>	<i>Leifs vin blev starkt</i>

Om man slår upp SAG:s beskrivning av *den/det* och deras relation till genus finner man följande (SAG 1999: band 2, s.278):

Som personligt pronomen är det allmänt definitiva *den* oftast anaforiskt, och i singularis böjs det då i genus (utrum och neutrum) efter korrelatet. När de grammatiska kongruensreglerna inte gäller, används utrum om person och neutrum eljest eller med allmänt dividuativ referens.

1. När korrelatet eller dess huvudord självt har inneboende grammatiskt genus bestämmer detta genus för det anaforiska pronomenet (grammatisk kongruensböjning)

Vi såg *en rosa sten*. *Den* låg intill väggkanten.

Han vände sig till *polisen* och bad *den* ingripa.

[...]

2. När korrelatet inte har grammatiskt genus, t.ex. när det är en sats, en verbfras eller en adjektivfras, väljs neutrumform av pronomenet (semantisk kongruensböjning)

Om användningen av pronomenen *han/hon* samt *den/det* och deras relation till animacitet skriver SAG följande (SAG 1999: band 2, s.276):

3 personens personliga pronomen *han*, *hon* används om animata referenter (människor, djur, för mänskliga företeelser) i ental. Om referenter av manligt kön används *han*, om referenter av kvinnligt kön *hon*. (Om icke-animata referenter i ental används *den/det* och om flertal används alltid *de*. Undantagsvis kan *den* också användas om person i ental.)

Denna SAG:s beskrivning av svenskans genussystem kommer att diskuteras i avsnitt 5.

Det viktigaste i teorigenomgången har varit distinktionen mellan grammatiskt och semantiskt genus. Vid sidan om frågan om genus som inherent

eller tilldelat har *The Animacy Hierarchy* och *The Agreement Hierarchy* varit centrala begrepp, samt vad resemantifiering är och hur det sker.

SAG:s beskrivning av svenskans genussystem skiljer sig markant flera refererade forskares generella föreställning om genussystem (Corbett 1991, Jobin 2004, Zaenen 2004, Audring 2008). Dessa hävdar att det i alla genussystem finns en fullständig eller partiell semantisk kärna som styr genustilldelning och -kongruens.

4 Metod och material

Mitt syfte, dvs. att pröva antagandet att svenskans genussystem är baserat på semantiska uppdelningar³, har legat till grund för metodvalet. För att vidare specificera uttrycket *semantiska indelningar* så intresserar jag mig här för både tilldelning och kongruens samt pronomenal, dvs. jag kommer både att undersöka hur genus systematiskt tilldelas enligt semantiska principer i vissa fall och hur efterkommande kongruens också styrs av semantiska regler. Analysen består av fem skilda delanalyser, som tillsammans har som syfte att klargöra hur semantiken styr genusbruket.⁴

I den första egentliga analysdelen, som återfinns i avsnitt 5.1.1 och 5.1.2, undersöker jag med kvantitativ metod val av personligt pronomen, med utgångspunkt i *The Agreement Hierarchy*, och vidare predikativ genuskongruens. Substantiven vars kongruens jag undersöker är animata neutrer som t.ex. *kommunalråd* och *lejon*, eftersom denna substantivgrupp sticker ut och ger utrymme för tolkning av språkbrukaren; är ordens grammatiska genus eller dess semantiska genus till grund för kongruensformen? Vilka animata neutrer jag utgår ifrån och hur jag kommit fram till dessa redogör jag för i avsnitt 5.1. Studien är en pilotstudie som ger en fingervisning om tendenser, men mitt material är i vissa fall inte särskilt omfattande. Materialet som undersökts utgörs av en korpus på Språkbanken bestående av samtliga nummer av *Göteborgsposten* från 1994 till 2011. Här har jag sökt på några olika substantiv i

³Se syftesformuleringen som återfinns i 2.1.

⁴Jag har tagit del av reglerna om hur personuppgifter får användas i forskning (*Personuppgifter i forskningen – vilka regler gäller, 2011*) och kan konstatera att materialet som jag använder inte på något sätt bryter mot dessa bestämmelser.

bestämd form (med en initial gemen) och tittat på kontexten som ordet förekom i. Att jag avgränsat mig till den bestämda formen förklaras med att det för femte deklinationens substantiv annars inte skulle kunna urskiljas från den obestämda pluralformen (se ex. (10)).

- (10) SING: (ett) barn
 PL: (flera) barn

Vid sökningarna på orden *barnet* och *kommunalrådet* fick jag flera tusen träffar och valde att gå igenom de första 600 träffarna. Bland de resterande substantiven fick jag mellan 563 och 70 träffar. Orden med minst antal träffar var *majestätet* (70 träffar), *syskonet* (86 träffar) och *proffset* (112 träffar). Därefter noterade jag den predikativa genuskongruensen och pronomenvalet i den kontext som sökmotorn erbjöd, vilket ofta handlade om den faktiska meningen som substantivet hittats i. Se exempel (11) och (12).

- (11) Sedan låter man **vittnet** berätta allt som hände, även det som vittnet ofta är benäget att utelämna som oviktigt.
- (12) – När jag väckt **stoet** jobbade hon med mig, för guldmedaljen, säger tysken.

I meningar såsom (11) och (12) har jag sedan kunnat utläsa hur genuset exponeras och hur det ger upphov till kongruens, i den första meningen i form av det neutrumböjda predikativet *benäget* och i den andra meningen i form av det personliga pronomenet *hon*.

I avsnitt 5.1.3 tittar jag på attributiv kongruens och denna del skiljer sig från föregående eftersom det handlar om huruvida sexusdraget *maskulinum* uttrycks eller inte. Jag har jag använt samma korpus men sökt på en hel mening eller fras för att lättare kunna avgränsa de fall som jag var intresserad av. Substantiven jag har utgått i denna del är *pojke*, *mannen* och *killen*.

I avsnitt 5.2 granskar jag svenskans suffixavledning med fokus på de suffix som kan bilda *hybrid nouns* dvs. substantiv som kan trigga kongruens i två olika genus.

Sedan gör jag en kvalitativt inriktad teoretisk genomgång av *-is-*avledningar och deras genustilldelning och fokus ligger på den semantiskt motiverade systematik som tycks föreligga.

I den sista analysdelen, 5.3, söker jag en diakron förklaring av undantag som bryter mot principerna för den semantiska genusindelningen. Här används en kvalitativ metod. Denna del står ut mest ifrån de andra delanalyserna och är ett försök att resonera kring de animata neutrens genus från ett diakront perspektiv.

5 Analys

Först gör jag en kort påminnelse av *SAG:s* framställning av genussystemet och av Corbetts *The Agreement Hierarchy* och sedan undersöker jag hur genus kongruerar hos animata neutrer i svenska med utgångspunkt *The Agreement Hierarchy*; jag tittar på pronomenal, predikativ kongruens och attributiv kongruens. Därefter diskuterar jag *-is-*avledningar med utgångspunkt i *SAG*. I den sista delen tittar jag på några undantag och hur genus hos dessa substantiv skulle kunna förklaras framförallt ur ett diakront perspektiv.

SAG:s beskriver svenskans genussystem på följande sätt:

- I. Varje substantiv har ett inneboende grammatiskt genus, utrum eller neutrum.
- II. Det grammatiska genuset styr den attributiva och predikativa kongruensböjningen.
- III. Korrelatet styrs av det inneboende grammatiska genuset.
- IV. *Han/Hon* används om animata referenter.

En sista kortfattad, enkel och schematisk beskrivning av samma grundtanke återfinns i Josefsson (2001):⁵

Man kan säga att det finns två samverkande genussystem, ett grammatiskt genussystem – utrum (n-genus) och neutrum (t-genus) – och ett naturligt genussystem – inanimat (icke-levande) – animat (levande). Den senare

⁵ Uppställningen hämtad från Josefsson 2001:40.

vidarespecificeras sedan i sexus: maskulinum och femininum. Märk att uppdelningen gäller endast för pronomen i 3e person, singular:

Naturligt genus			Grammatiskt genus
	animat – icke-animat	sexus	
<i>han/honom</i>	animat	Maskulinum	–
<i>hon/henne</i>	animat	femininum	–
<i>den</i>	icke-animat	–	utrum
<i>det</i>	icke-animat	–	neutrum

Figur 4. Josefssons uppställning av genussystemet hos pronomen i svenskan

Jag anser att det finns goda skäl att avvisa SAG:s och Josefssons modell. Mer relevant är att utgå från en modell som bygger på *The Agreement Hierarchy*, i vilken semantiska och formella (morfologiska och fonologiska) regler styr genuset och vars olika utslagskraft beror på var i hierarkin genuset (kongruensen) uttrycks (se avsnitt 2.5). Dock vinner semantiken om en formell regel står emot en semantisk. Detta är, enligt Corbett, universellt och giltigt för alla språk vars genussystem inte uteslutande är semantiskt motiverade som t.ex. tamil (Corbett 1991:307). I stället för att använda termen *formella regler* kommer jag dock att utgå ifrån något som jag anser passa de svenska förhållandena bättre, nämligen *konventionella regler*. Denna term är lämpligare eftersom det, åtminstone inte på ytan, finns något särskilt morfologiskt eller fonologiskt mönster som förklarar varför ett substantiv som *vittne* kan böjas neutralt och ett substantiv som *man* kan böjas utralt. För att utreda vad det konventionella (grammatiska) genuset är motiverat av behöver i flera fall språkhistoriska undersökningar för varje substantiv eller grupper av substantiv göras. Min undersökning kommer i stället att fokusera på den tilldelning och kongruens som är transparent semantiskt motiverad. I avsnitt 5.3 kommer jag att titta närmare på några substantiv med neutrumgenus som betecknar något animat, vars genustilldelning inte tycks vara semantiskt motiverad men som vid en närmare anblick tvärtom verkar vara styrda av semantiska kriterier om än av mindre transparent slag.

5.1 Semantiken och The Agreement Hierarchy

Ett grundantagande för mig är att alla substantiv har en semantisk kärna som antingen är animat+manlig(maskulin)+individuativ, animat+kvinnlig(feminin)+individuativ, inanimat+individuativ eller inanimat+dividuativ, vilket leder till att man får fyra genus som med personliga pronomen i 3 person singular nominativ kan uttryckas med *han*, *hon*, *den* eller *det*, en uppdelning som bland annat föreslås i Josefsson 2010:2116. Se exempel (13).

- (13) G1⁶: Han = animat, manlig, individuativ
G2: Hon = animat, kvinnlig, individuativ
G3: Den = inanimat, individuativ
G4: Det = inanimat, dividuativ

Jag ska undersöka hur detta fyrdelade system kan uttryckas inte bara som ett personligt pronomen utan även predikativt och möjligen även attributivt. Jag utgår vidare ifrån att detta har företräde gentemot det konventionella systemet både som personligt pronomen och som predikat men inte som attribut, vilket stöds av Corbetts slutsatser. Det bör tilläggas att distinktionen mellan de fyra genusen inte alltid syns, t.ex. i valet av obestämd artikel där endast *en/ett* uttrycker genus, vilket resulterar i antagandet att *en* betecknar G1, G2 och G3 men inte gör någon åtskillnad och *ett* G4.

Jag ska undersöka varje led i hierarkin enskilt⁷ och undersöka om de konventionella eller semantiska kriterierna har förtur.

I min modell korrelerar i de flesta fallen det semantiska genuset med det konventionella, dvs. det konventionella genuset är det samma som det semantiska. Om man t.ex. tittar på substantivet *kvinna* så har det konventionellt (grammatiskt) utrumgenus: *kvinnan* och den attributiva och predikativa kongruensen är utral: *en glad kvinna*; *kvinnan* är *glad* (utrum är som tidigare nämnt det genus som är förknippat med bland annat animacitet i svenskan). Men det semantiska genuset är också utrum eftersom det som ordet betecknar är animat.

I SAG finner man följande formulering (SAG 1999: band 2, s.59):

⁶ Jag kommer fortsättningsvis att benämna mina fyra genusgrupper G(enus)1–4.

⁷ Jag kommer inte att intressera mig för relativa pronomen, vilka var en del av Corbetts hierarki men de uttrycker inte genus i svenskan.

[D]en alldeles övervägande delen av substantiv som betecknar levande varelser [har] genus utrum:

flicka, geting, mask, programmerare

Några undantag som har genus neutrum:

Alltiallo [även utrum]⁸, *barn, biträde, bud, geni, helgon, majestät, monster, original, proffs, råd, (skogs)råd, snille, spöke, syskon, troll, vittne*

Bi, djur, får, få, föl, höns, kreatur, lamm, lejon, nöt, sto, svin

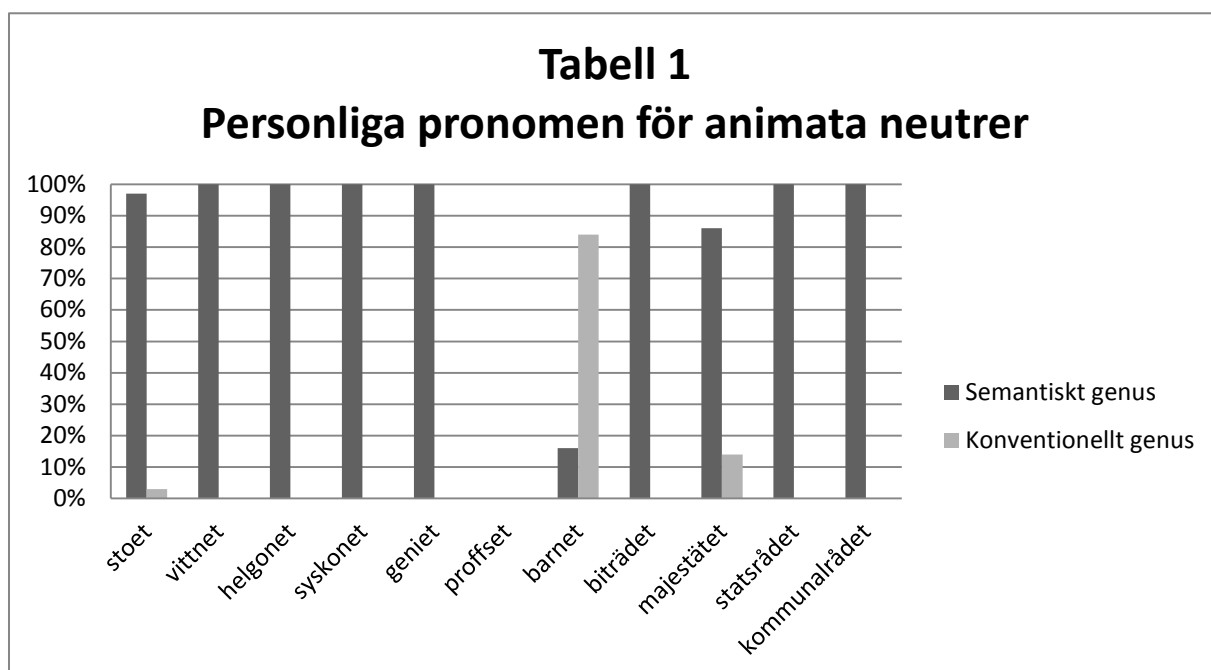
Med tanke på svårigheten att göra en distinktion mellan semantiskt och konventionellt genus eftersom dessa ofta korrelerar kommer jag att utgå ifrån undantagen, dvs. substantiv som betecknar något animat men som har neutralt konventionellt genus, vilka jag tänker välja från SAG:s lista ovan. Vissa av orden är homonymer, *bud, original, råd, bi* och *nöt*, och därför, enligt mig, olämpliga, andra har även pejorativa användningar (vilka ofta är nära kopplade till neutrumgenus), t.ex. *monster, troll, djur, kreatur* och *svin*. Jag utesluter även substantivet *spöke* eftersom dess koppling till animacitet inte är självklar och ordet *lamm* används ofta för att beteckna köttet än djuret och därför är det också olämpligt. Bland de återstående orden är de mest frekventa i modern tidningsprosa: *barn, vittne, sto, helgon, syskon, geni, biträde, proffs* och *majestät*. Därtill har jag valt att även låta två sammansättningar med efterleden -*rådet*: *kommunalrådet* och *statsrådet* ingå i undersökningen eftersom de är frekventa i tidningsspråk. Det är således genuskongruensen och pronomenväl med dessa substantiv som jag kommer att undersöka. Om min hypotes är riktig kommer den predikativa kongruensen och valet av personligt pronomen i fallen med de valda substantiven att vara semantiskt motiverad. Om den attributiva kongruensen är semantiskt motiverad är mer osäkert eftersom den sker längst till vänster i *The Agreement Hierarchy*.

5.1.1 Pronomenväl

Precis som Corbett föreslog (se avsnitt 3.4), är kongruensen bland pronomenen övervägande semantiskt motiverad. Bland de elva undersökta neutreerna är endast pronomen refererande till *barnet* i större utsträckning konventionellt än

⁸ SAG:s parentes

semantiskt motiverade (16 procent semantiskt 84 procent konventionellt) (se tabell 1). Den genomsnittliga procenten för semantiskt motiverat pronomen är 90. Vi ser t.ex. att substantivet *majestätet* betydligt oftare refereras med *han/hon* än med *det*.

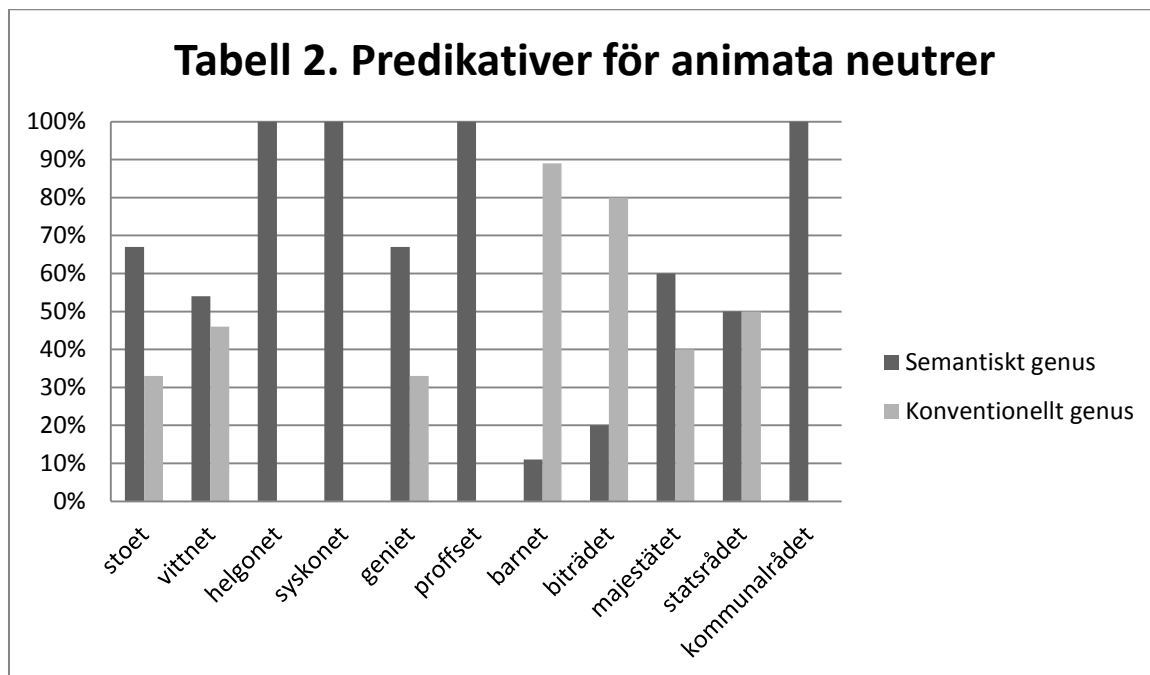

Som vi ser i tabellen är t.ex. pronomenval för *geniet* i mitt material alltid semantiskt, dvs. antingen *han* eller *hon* och aldrig *det*. På motsvarande sätt är *hon* ett betydligare vanligare pronomenval för substantivet *stoet* (97 procent) än *det* (3 procent). Slutsatsen är att de semantiska kriterierna dominerar över de konventionella kriterierna i fråga om val av personligt pronomen.

5.1.2 Predikativ kongruens

Även i fallet med predikativen är den semantiska kongruensen vanligare än den konventionella (se tabell 2). Genomsnitt för semantiskt motiverade predikativ är 66 procent, en klar majoritet. Samtidigt överensstämmer siffrorna med Corbetts teori om att semantiken är starkast längst till höger i hierarkin; hos personliga pronomen var ju motsvarande siffra 90 procent.

Endast med *barnet* och *biträdet* kongruerar predikativet i mer än hälften av fallen med det konventionella neutrumgenuset. I alla andra fall överväger den semantiska genuskongruensen, förutom med *statsrådet* där jag funnit lika många fall av båda typer.

Vi ser alltså exempel av typen *Statsrådet är sjukt* lika ofta som *Statsrådet är sjuk* i materialet. Jag finner alltså anledning att ifrågasätta SAG:s påstående att det grammatiska genuset skulle styra den predikativa kongruensböjningen. Min undersökning är visserligen inte särskilt omfattande men borde ändå kunna ge en fingervisning om hur genus kongruerar hos animata neutrer. Det enda ordet som hittills verkligen har uppfört sig oväntat är *barnet*. Ordet triggade oftast neutrumkongruens i predikativet, och som anaforiskt pronomen var *det* vanligare än *han/hon*. Corbett skriver att unga varelser ofta tilldelas neutralt genus eftersom deras könsliga tillhörighet anses vara irrelevant (Corbett 1991:227f). Bland exemplen som Corbett tar upp hittar man tyskans *Mädchen* 'flicka', tjeckiskans *děvče* 'flicka' och nederländskans *jongetje* 'liten pojke', vilka alla får neutrumgenus trots deras uppenbara animacitet (och kön) pga. deras icke-fullvuxna tillstånd. Svenskans *barn* och dess neutrala genus har

därför sannolikt en semantisk motivering då substantivet betecknar en ung (könslös) varelse.

5.1.3 Attributiv kongruens

För att undersöka om kongruensen i nominalfrasen är uteslutande konventionell ska jag titta på olika genusmarkörer hos attribut. Jag kommer framförallt försöka uppmärksamma var det semantiska genuset kan uttryckas och visa att det är närvarande även på den attributiva nivån.

Först riktar jag uppmärksamheten mot nominalfrasens svaga adjektivböjning (se exempel 14b), vilken kontrasterar mot den starka adjektivböjningen. (Se exempel 14a).

- (14) a en hög kulle
 ett högt berg
 några höga kullar/berg
- b den höga kullen
 det höga berget
 de höga kullarna/bergen

Vad som gör den starka adjektivböjning intressant i detta sammanhang är att den kan uttrycka nominalfrasens huvudords sexus, eller närmare bestämt urskilja särdraget maskulinum (SAG 1999: band 2, s.68). Se exempel (15).

- (15) den unga mannen
 den unge mannen
 den unga kvinnan
 *den unge kvinnan

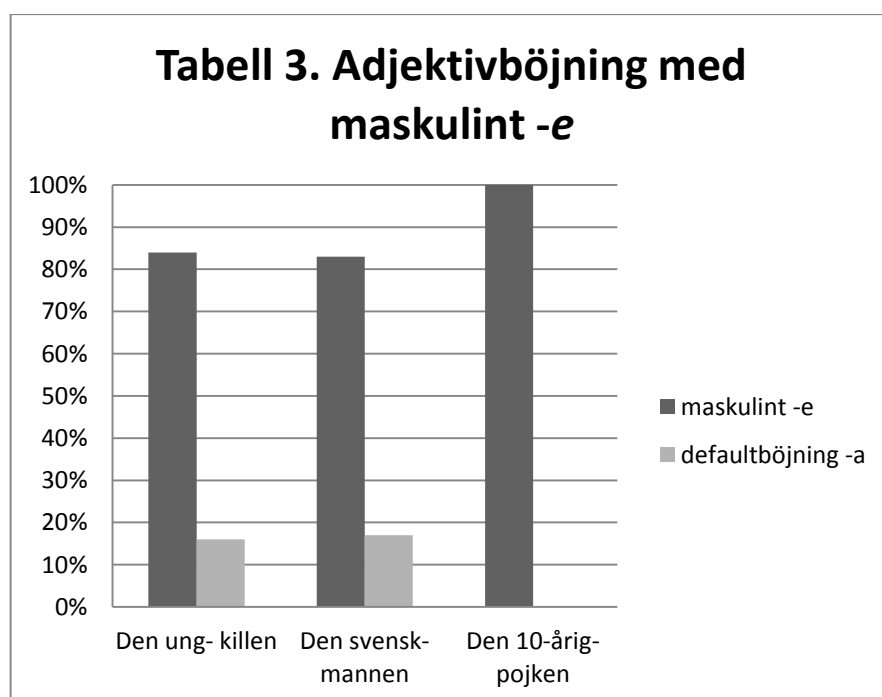
När adjektivet böjs i bestämd form och predikationsbasen betecknar en varelse av manligt kön kan det i singularis ha böjningssuffixet *-e* istället för *-a*, men denna typ av böjning är inte obligatorisk utan optionell. Följaktligen kan det svaga *e*:et användas för G1 medan *a*:et används för G2, G3 och G4 (och kan även användas för G1). Denna semantiska kongruens kan disambiguera

maskulint genus hos ett substantiv i en viss kontext som annars inte hade framkommit. Se exempel (16).

- (16) Den svenske fotbollsspelaren gjorde sitt femte mål för säsongen.
Har du pratat med den vetgirige urmakaren?
Den sympatiska komikern överraskade publiken med sina aktuella och våghalsade skämt.

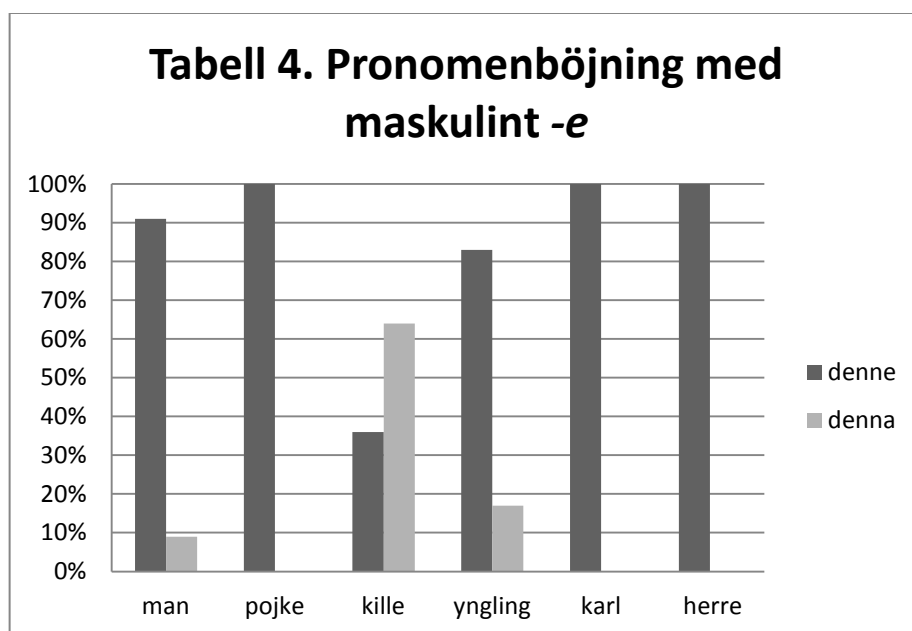
Det maskulina *e*:et är som sagt inte obligatoriskt och är definitivt inte kopplat till något inherent lexikaliserat genus hos substantivet som beskrivs. Varken *fotbollsspelare*, *urmakare* eller *komiker* har ett konventionellt maskulint genus och skulle dessa tre substantiv istället vara kopplade till en kvinnlig referent så skulle *e*:et fått bytas ut mot ett *a*.

Vid en närmare titt på hur ofta *e*:et används när referenten är maskulin avslöjar siffrorna i tabellen nedan (3) att maskulinmarkören på adjektivet i den starka böjningen föredras. Substantiven *kille*, *man* och *pojke* har valts på grund av att de betecknar en maskulin referent.

Samma genusmarkör återfinns på det demonstrativa pronomenet *denna*. Se exempel (17).

- (17) denna man
denne man
denna kvinna
*denne kvinna
detta träd

Böjning på *-e* måste rimligtvis betraktas som ett uttryck för semantiken hos det aktuella ordet, vilket gör det intressant. Corbett menade att de formella (i vårt fall konventionella) kriterierna är starkare till vänster i hierarkin och detta påstående stämmer. Att semantiken trots detta gör sig gällande ända in i den attributiva kongruensen, dvs. längst till vänster i hierarkin, är, med utgångspunkt i Corbetts modell, lite oväntat.

En ytterligare intressant sida hos böjning på *-e* i maskulinum är att det ibland tycks uppträda i en i övrigt neutralt kongruerande nominalfras. Se exempel (18a–c).

- (18) a Det 54-åriga vittnet säger att rånarna var påfallande korta.
(<http://mobil.aftonbladet.se/nyheter/article10530357.ab?dxwIndex=0>)

b då det 45-årige biträdet fick betala med sitt
(<http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=52469&a=1041832>)

c Dagen har fått namn av det *kristne* helgonet och martyren Calixtus.

(<http://st.nu/familj/1.743598-dagens-namn-14-oktober?m=print>)

Maskulint *-e* förväntas inte uppträda i den svaga adjektivböjningen hos substantiv om huvudordet har genus neutrum. (se SAG 1999: band 2, s.208). Att språkbrukare, som säkerligen känner till denna regel, ändå vill låta *e*:et komma till uttryck måste ses som ett tecken på den styrka som semantiken besitter.

5.2 Avledningssuffixens genus

Till svar på frågan om avledningssuffixens genus skriver SAG: ”Om substantivstammen är avledd eller sammansatt, avgörs genus av avledningssuffixet eller sammansättningens sistaled” (SAG 1999: band 2, s. 59). SAG konstaterar på sidan därefter att de allra flesta substantivbildande suffixen är utrala, men att suffixen *-eri*, *-gram*, *-skop*, *-tek* och *-ment/-mang* är neutrala. Vad som enligt mig motiverar att just dessa suffix ger neutrumgenus är att de alla bildar substantiv med inanimat betydelse. Se (19).

- (19) *-eri*: raseri-et, måleri-et
-gram: hologramm-et, telegramm-et
-skop: teleskop-et, horoskop-et
-tek: bibliotek-et, klippotek-et
-ment/-mang: supplement-et, resonemang-et, engagemang-et

Därefter nämns några suffix som i en betydelse är utrala och i en annan neutrala, *-ande*, *-e*, *-skap* och *-at*⁹, vilka, enligt den hypotes som jag utgår ifrån, får sitt genus tilldelat efter grad av animacitet i de allra flesta fallen. Uppdelningen skulle med andra ord kunna tolkas som semantisk.

- (20) *-ande*: ordförande-n, resande-n
åkande-t, resande-t, pratande-t

⁹ SAG nämner även ett par substantiv som bryter mot denna tendens: *apparat-en*, *vrede-n*.

-e:	namne-n bygge-t
-skap:	landskap-et, grannskap-et fiendskap-en, främlingsskap-et/-en
-at:	delegat-en, kandidat-en referat-et, korrelat-et

Samtliga avledningar i (20) med neutrumgenus är inanimata i betydelsen och alla är dividuativa, förutom de neutrala avledningarna med *-at*. På motsvarande sätt är alla utrala avledningar animata och individuativa förutom ordet *fiendskap* som helt bryter mot denna tendens. Nämnvärt är att om man söker på ”en fiendskap” på svenska Google får man 288 träffar; söker man på ”ett fiendekap” får man 243 träffar så genustilldelningen för detta substantiv är inte tydligt utral.

Mönstret att genus kan ge ett substantiv två olika betydelser utifrån motpoler i The Animacy Hierarchy är tydlig och återfinns i en mängd ord utöver avledningar bildade suffixen *-ande*, *-e*, *-at*. I danskan är detta mönster ännu tydligare än i svenskan, och i danskans motsvarighet till *SAG, Grammatik over det Danske Sprog (GDS)*, finner man följande:

SEMANTISK GENUS el. FRIT GENUS er en betydningsegenskab ved bøjningskategorien genus, ikke ved substantivstammer. I de tilfælde hvor man kan finde en tydelig sammenhæng mellem semantik og genus, er utrum det genus der betegner et individ eller en genstand og har betydningen ’individuert’. Neutrum betyder ’ikke-individuert’ og kan bruges både til at betegne stof eller masse (det utællelige) eller neksuale forhold der er utællelige. (Hansen & Heltoft 2011:455f)

GDS:s förklaring är lätt att applicera på substantiven i exempel (24) men kan även tillämpas på andra fall såsom: *kaffen/kaffet*, *téen/téet* och *godisen/godiset* där genuset kan styra betydelsen till att bli individuativ eller dividuativ.

5.2.1 *-is*-avledningars genus

-is är ett förhållandevis nytt suffix i svenskan¹⁰ och avledningar med det har fortfarande en relativt vardaglig karaktär och tillhör huvudsakligen talspråket, även om vissa ord såsom *kändis*, *dagis* och *kompis* till stor del har mist sitt låga stilvärde och används i tal/skrift med neutral stilnivå. Icke desto mindre är suffixet högst produktivt i svenskan.

Nominala avledningar med *-is* kan tilldelas både uttralt och neutralt genus och skiljer sig därmed från de flesta andra svenska suffixen som ofta är nära kopplade till ett genus. Se exempel (21).

(21) *lekiset*
fritiset
alkisen
kompisen

Hur kan då denna genustilldelning beskrivas? Varken i *SAG* eller *Svenska Akademiens språklära* nämns suffixet *-is* i någon genuskontext. Däremot i Josefssons (1997, 2005) problematiseras suffixets genus. Josefsson visar att genus i avledningar med detta suffix inte kan styras av förledens genus.¹¹ I stället föreslår hon en tolkning som utgår ifrån avledningens grad av animacitet eller individuativitet. Hon skriver:

Om *is*-avledningen betecknar en animat (levande, företrädelsevis mänsklig) avgränsad och räkningsbar entitet har ordet normalt n-genus, och om det betecknar en inanimat, oavgränsad, icke-räkningsbar entitet har ordet oftast t-genus. (Josefsson 2005:133)

I realiteten har alltså Josefsson förklarat *-is*-avledningars genus med *The Animacy Hierarchy* (se avsnitt 3.3). Mängder av andra *-is*-avledningar kan förklaras med Josefssons uppdelning. Se exempel (22).

¹⁰ Det började användas redan på andra halvan av 1800-talet men måste ändå beskrivas som ”nytt” i förhållande till de allra flesta av svenskans andra suffix. För en utförlig beskrivning av suffixet, se Inghult (1968) och Josefsson (2002).

¹¹ Josefsson illustrerar detta med avledningarna *lekis* och *dagis* vars genus är neutralt och som omöjligt kan kopplas till förlederna *lek* och *dag*, vilka båda är uttrala.

(22) **Animata individuativer**

en tjockis
en lantis
en doldis
en skådis
en bästis
en stammis
en fegis
en fjortis
en vaktis
en trummis

Inanimata dividuativer

ett kondis
ett dagis
ett fritis
ett lekis
en/ett loppis
ett Friskis och svettis

Det finns naturligtvis en hel del *is*-ord som inte fångas upp av Josefssons förklaringsmodell, dvs. de som varken hamnar längst till höger eller till vänster i *The Animacy Hierarchy*. Dessa substantiv är ofta individuativa inanimater och tilldelas uttralt genus. Se exempel (23).

(23) **Individuativa inanimater**

en hemlis
en snackis
en bagis
en baggis
en kådis
en snabbis
en buskis

Om man jämför *is*-avledningarna med *ande*-avledningar så tycks de tilldelas genus på samma sätt (se avsnitt 5.2). Med andra ord är inte fenomenet att ett suffix kan vara länkat till mer än ett genus något nytt som utvecklats med *-is* utan något som redan funnits i språket. Att de flesta suffixen är nära kopplade till ett genus kanske ofta kan förklaras med att de betydelsemässigt ligger närmare högerfåran eller vänsterfåran av *The Animacy Hierarchy*. Det är samtidigt inte orimligt att anta att språkbrukare när de ska tilldela exempelvis en *-is*-avledning genus även kan styras av källordets genus som vid en första anblick tycks bryta mot semantiken i *The Animacy Hierarchy* och vara arbiträr. Se (24).

(24) *ett daghem* *ett dagis*

Ett sådant antagande anser jag dock skulle vara förhastat då, i det här fallet, efterleden *hems* koppling till neutrumgenuset mycket väl skulle kunna vara semantiskt motiverat.

5.3 Statsråd, sto och några andra undantag

I det här avsnittet försöker jag visa hur man skulle kunna hitta en diakron förklaring till några av de animata neutrerans genus. Substantiven som jag kommer att titta på är *sto*, *lejon*, *statsråd* och *syskon*.

Substantivet *stos* neutrala genus kan förklaras med dess ursprungliga betydelse, nämligen 'hästflock'. Den fornsvenska formen var *stōþ* och den exakta betydelsen var 'flock av ston med hingst(ar)'.¹² Substantivet *stōþ* i sin tur är bildat från den verbala roten *stā*¹³. En plats är självfallet inanimat och därför är det neutrala genuset inte omotiverat. Dock har genus hos ordet *sto* varierat i olika skrifter under åtminstone 1700-talet (*SAOB* online 'sto').

- (25) a En Sto utan föhl är beqwämare än en hingst¹⁴
 b Honorna eller Stor-na af hvardera slaget¹⁵

Att hitta en god förklaring till *lejons* neutrumgenus är inte helt enkelt. Det man med säkerhet kan säga är att genusbruket vacklade under 1500- och 1600-talet mellan maskulinum och neutrum¹⁶. Svenska Akademiens ordbok skriver att "[d]en (ny)sv. formen lejon har uppkommit ur leon g[enom]m inskott av *j* mellan *e* o. *o*".¹⁷ Man skulle kunna tänka sig att *leon* i sin tur kommer från isländskan¹⁸ som hade två former nämligen *leo* som hade maskulint genus och *leon* som hade neutralt genus och att svenskan behållit det neutrala genuset. Men att substantivet har neutralt genus är svårt att förklara semantiskt. Dessutom

¹² Svenska Akademiens ordbok online, uppslagsordet "sto".

¹³ Svenska Akademiens ordbok online, uppslagsordet "sto".

¹⁴ Svenska Akademiens ordbok online, uppslagsordet "sto".

¹⁵ Svenska Akademiens ordbok online, uppslagsordet "sto".

¹⁶ Svenska Akademiens ordbok online, uppslagsordet "lejon".

¹⁷ Svenska Akademiens ordbok online, uppslagsordet "lejon".

¹⁸ Stavningen *leon* återfinns varken i latin, fornhögtyskan eller fornlågtyskan.

finns det inget närbesläktat språk, förutom isländskan, där substantivet *lejon* har neutrumgenus.

- (26) danska: *løven* (utrum).
tyska: *löwe* (maskulinum)
bokmål: *løve* (utrum)
nynorska: *løve* (maskulinum)
nederländska: *leeuw* (utrum)
isländska: *ljónið* (neutrum)

Statsråds ursprungliga betydelse är 'kollektiv av personer eller myndighet och dylikt med rådgivande eller beslutande uppgift och dylikt'.¹⁹ Att kollektiver är nära förknippat med neutrumgenus har jag tidigare redogjort för i artikeln (se 5.1) och därför följer genustilldelningen en semantisk regel i den ursprungliga betydelsen. Söker man på svenska Google får man 535 träffar på "en statsråd" (Se exempel (27)), och man skulle mycket väl kunna tänka sig att detta substantiv i framtida språkbruk kan utveckla en animat betydelse när det har genus utrum och en inanimat kollektivbetydelse med neutrum. Se exempel (28a–b).

- (27) Men att en statsråd eller kommunfullmäktige ska tjäna 100 tusen i månaden och en bussförare 20 tusen (<http://www.newsmill.se/print/4431>)
- (28) a resande: *en* resande, *ett* resande
b statsråd: *en* statsråd, *ett* statsråd

Syskon har i alla tider haft neutralt genus i svenskan, vilket jag tror har sin logiska förklaring i att man med svenskans tidigare tredelade genussystem (maskulinum, femininum och neutrum) skulle ha fått syftningsproblem om man gav ordet maskulint eller feminint genus; substantivet betecknar ju just bror eller syster och kunde följaktligen inte få sitt naturliga kön specificerat. Detta anknyter till vad Corbett kallar *Gender resolution*, dvs. hur man löser problemet med koordinationen av två substantiv med olika genus (Corbett 1991:261). I isländskan används, efter detta mönster, neutrumgenus med en grupp bestående

¹⁹ Svenska Akademiens ordbok online, uppslagsordet "statsråd".

av maskulina och feminina referenter. Följaktligen skulle man kunna tänka sig att tilldelningen hos detta ord i svenskan har skett efter samma princip.

6 Diskussion

Som vi har sett i diskussionen ovan finns det goda skäl att ifrågasätta den traditionella beskrivningen med *SAG* i som sin främsta förespråkare, där genus anses vara arbiträrt och inherent samt att den predikativa kongruensen huvudsakligen skulle vara grammatisk. Det tycks först och främst finnas en tydlig koppling mellan animacitet och ett substantivs genus och därmed mellan ett substantivs betydelse och genus. Därtill görs en åtskillnad mellan räknebara substantiv och icke-räknebara, vilket även det återkopplar till ordets betydelse. Undersökningen har också visat att inanimata neutrer (vilka är få) inte gärna ger upphov till neutral kongruens i predikativet, det enda neutrala animata substantivet som tycktes helt bekväm med sitt genus var *barn* men även detta kan förklaras med en underliggande semantik (se avsnitt 5.1.2).

Att genus tilldelas och grundar sig på grad av animacitet eller individuativitet blev tydligt när jag tittade på suffix som avleder substantiv med olika genus; de idag mest produktiva *-ande* och *-is* tycks systematiskt tilldelas sitt genus efter dessa semantiska mönster grundade på dessa motpoler. Ett barn måste med andra ord inte lära sig att det heter *en* bästis och inte *ett* bästis utan kan själv tilldela substantivet detta genus eftersom han/hon vet att ordet betecknar något animat. På samma sätt behöver detta barn inte fundera över om det heter *ett spelande* eller *en spelande* (med syftning på aktiviteten) utan kan själv utifrån betydelsen pricka rätt. På samma sätt är det sällan något tvivel om vilket genus en viss avledning ska tilldelas. Det finns däremot undantag som bryter mot dessa semantiska regler, men innan man drar slutsatsen att genus som sådant är arbiträrt bör man söka språkhistoriska förklaringar.

I antologin *Grammatik på villovägar* från 1987 återfinns ett kapitel av Ulf Teleman med titeln ”Hur många genus finns det i svenskan?”.²⁰ Kapitlet ämnar reda ut tidigare missförstånd och erbjuda en enkel och riktig bild av svenskans genussystem. Kapitlet är bara 9 sidor långt så författaren har ingen möjlighet att

²⁰ Jag refererar även till detta i avsnitt 3.2.

utveckla resonemanget han för, men likväl är kärnidéerna tydliga. Nedanstående uppställning som återfinns i kapitlet tar fasta på det viktigaste i hans modell.

SG: GG:	Maskulinum	Femininum	Inanimatum
Utrum	kung	drottning	stol
Neutrum	modelejon	sto	bord

Figur 5. Telemans uppställning av svenskans genussystem

I anslutning till uppställningen skriver författaren: ”Observera att de två genussystemen är nästan helt oberoende av varandra” (Teleman 1987:108). Denna grundsyn tycker jag karaktäriserar även SAG:s beskrivning av svenskans genus, om än betydligt mer nyanserad och utförlig. Anledningen till att jag refererar till denna uppställning igen är att den, enligt min mening, ger en bild av genustilldelningen (eller genustillhörigheten) som slumpartad. Av Telemans beskrivning kan läsaren få intrycket att substantiv som betecknar något maskulint, feminint eller inanimat lika väl kan vara utrala som neutrala. Denna beskrivning är inte rättvisande, och exemplen som tas upp är inte representativa, åtminstone inte i de första två kolumnerna. Att substantivet *kung* är maskulint eller åtminstone animat och att *drottning* är feminint eller åtminstone animat, vilket också återspeglas i genustilldelningen, råder det ingen tvekan om och är på intet sätt några undantag. Däremot är *modelejon* eller *lejon* ett relativt unikt undantag som bara förvillar och inte hör hemma i en uppställning som ämnar ge en klar bild av svenskans genussystem. Likaså substantivet *sto* och dess neutrala genus tycks vara semantiskt motiverat (se 5.3). Vad som återstår är orden *stol* och *bord* vilka båda är inanimata och individuativa men får olika genus. Varför det är på det viset är däremot svårare att ge en enkel förklaring till, åtminstone en synkron förklaring, men det betyder inte att genus hos alla substantiv är helt slumpartat eller att det skulle finnas två genussystem som, enligt Telemans modell, skulle vara nästan oberoende av varandra.

Följaktligen tycker jag det är rimligt att anta att genus tilldelas i svenskan och att detta ofta sker utifrån betydelsen, dvs. om ordet betecknar något animat i första hand och i andra hand om det betecknar något individuativt. En sådan

förklaring skulle få många undantag som hamnar mitt emellan, dvs. substantiv som betecknar något inanimat men är individuativa som t.ex. *bord* och *stol*, men det skulle åtminstone ta fasta på den semantiska kärna som hela systemet eventuellt utgår ifrån och som återspeglas i pronomenvärdet samt i vissa delar av kongruensen. Corbett, som efter att ha studerat över 200 språks genussystem, kommer fram till att alla sådana system har en semantisk kärna men att den i vissa stadier av ett språks utveckling kan otydliggöras av diakrona processer. Denna förklaringsmodell anser jag stämma överens med svenskan också.

Med hjälp av undersökningen av kongruensböjningen med animata neutra med utgångspunkt i *The Animacy Hierarchy* och resultatet som visade att dessa oftast trigger icke-neutral kongruens kan man dra slutsatsen att semantiken är en starkare drivkraft än det konventionella genuset och därför borde det vara rimligare att anta att all kongruens där det grammatiska genuset och det semantiska samspelar styrs av semantiken. Ett sådant antagande skulle i praktiken betyda att nollkongruensen på adjektivet i satser såsom *Mannen är stark* är semantiskt motiverat och inte grammatiskt.

Litteratur

- Audring, Jenny, 2008: Gender assignment and gender agreement: Evidence from pronominal gender languages. *Morphology* 18:93–116.
- Audring, Jenny, 2009: *Reinventing Pronoun Gender*. Utrecht: LOT.
- Corbett, Greville, 1991: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- de la Grasserie, Raoul, 1898: La Catégorie psychologique de la classification révélée par le langage. *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 45:594–624. Paris: Presses Universitaires de France
- Diderichsen, Paul, 1971: *Elementær dansk grammatik*. København: Gyldendal
- Hansen, Erik & Lars Heltoft, 2011: *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab,
- Hockett, Charles Francis, 1958: *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan.
- Hultman, Tor G., 2003: *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Inghult, Göran. 1968: Ord med suffixet *-is* i svenskan. *Språkvård* 4: 9–15.
- Mark jansé, Brian D. Joseph & Gunther De Vogelaer, 2011: Changing gender systems: A multidisciplinary approach. *Folia Linguistica* 45/2:237–244.

- Jobin, Bettina, 2004: *Genus im Wandel: Studien zu Genus und Animatizität anhand von Personenbezeichnungen im heutigen Deutsch mit Kontrastierungen zum Schwedischen*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Josefsson, Gunlög, 1997: *On the principles of word formation in Swedish*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A:51. Lund: Studentlitteratur.
- Josefsson, Gunlög, 2002: *Tjänis, knäppis och brallis; om suffixet -is i modern svenska*. Ms. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Josefsson, Gunlög, 2005: *Ord*. Lund: Studentlitteratur.
- Josefsson, Gunlög, 2006: Semantic and grammatical genders in Swedish – independent but interacting dimensions. *Lingua* 116:1346–1368.
- Josefsson, Gunlög, in prep.: *Gender in Scandinavian*. Nordiska språk, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Josefsson, Gunlög, 2009: *Svensk universitetsgrammatik för nybörjare*. Lund: Studentlitteratur.
- Josefsson, Gunlög, 2010: “Disagreeing” pronominal reference in Swedish and the interplay between formal and semantic gender. *Lingua* 120/9:2095–2120.
- Kilarski, Marcin & Grzegorz Krynicki, 2005: *Non arbitrary, not regular: The magic of gender assignment*. (12.2.2012).
www.staff.amu.edu.pl/~kilarski/research/download/leuven.pdf
- Rabb, Viveca, 2007: *Genuskongruens på reträtt: Variation i Kvevlaxdialekten*. Åbo: Åbo akademis förlag.
- SAOB. *Svenska Akademiens ordbok*. 2009. 1 uppl. Stockholm: Svenska Akademien.
- Skautrup, Peter, 1968: *Det danske sprogs historie*. København: Gyldendalske bogh.
- Teleman, Ulf, 1987: *Grammatik på villovägar*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999: *Svenska Akademiens Grammatik* 1–4. Stockholm: Nordstedts.
- Trosterud, Trond, 2001: Genustilordning i norsk er regelstyrt. *Norsk Lingvistisk tidsskrift* 19:29–58.
- Trudgill, Peter, 2002: *Sociolinguistic Variation and Change*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Windfuhr, Gernot L., 1979: *Persian Grammar: History and State of its Study*. The Hauge: Mouton Publishers.
- Zaenen, Annie, 2004: *Animacy Encoding in English: why and how?* (9.3.2012)
<http://acl.ldc.upenn.edu/W/W04/W04-0216.pdf>